

CLAUDE LANZMANN

Patagóniai nyúl

(RÉSZLET)

A nyaktiló – mint általában a halálbüntetés és a kivégzés különféle módozatai – világéletemben foglalkoztatott. A kezdet kezdetétől. Öt vagy hat éves lehettem, több nem, ám annak a rue Legendre-ban, Párizs XVIII. kerületében található moziteremnek az emléke vörös foteljével és megfakult aranydíszével furcsa módon még most is velem van. Volt egy cselédünk, aki szüleim távollétét kihasználva elvitt oda. Aznap éppen *A lyoni futár pere* című filmet adták Pierre Blancharral és Dita Parlóval. Sosem tudtam, nem is igyekeztem megtudni a rendező nevét, de jó munkát végezhetett, mert néhány jelenete örökre megmaradt bennem: az, amikor megtámadják a lyoni futár batárját egy sötét erdőben, vagy Lesurques pere, akit ártatlanul ítélték halálra, aztán a vérpadja a nagy, emlékeim szerint fehéren világító tér közepén, és a penge, amikor lesújt. Akkoriban, akárcsak a nagy forradalom alatt, nyilvánosan nyakaztak. Hónapokon keresztül riadtam fel éjjeltájban, mert szörnyűséges rémálmok gyötörtek, apámnak fel kellett kelnie, hogy a szobámba jöjjön, megsimogassa a homlokomat és a rettegéstől csuromvizes hajamat, beszéljen hozzám, megnyugtasson. Nem csak a fejemet vágták le, előfordult, hogy „hosszában” guillotine-oztak le, ha szabad így fogalmaznom: a favágóknak például külön fűrészük van a „hosszanti vágás”-ra, vagy ott van az a különös felirat – „40 személy vagy 8 ló (hosszában)” – a tehervagonok ajtaján, amelyekkel 1914-ben embereket és állatokat vittek a frontra, hogy aztán 1941-től kezdve a zsidókat szállítsák velük kivégzésük színhelyére, a messzi gázkamrákba. Papírvékony szeletekre trancsíroztak, elindultak az egyik vállamnál, és koponyám tetején áthaladva megérkeztek a másikkhoz. Ezek a rémálmok annyira kegyetlenek voltak, hogy kamasz koromban, sőt még felnőtt fejjel is, nehogy újra-kezdődjenek, inkább elfordultam vagy babonásan becsuktam a szemem, valahányszor egy történelemtényről vagy egy újságban kép volt a nyaktilóról. Talán még ma is ezt csinálom. 1938-ban, amikor tizenhárom éves voltam, egy Eugen Weidmann nevű gyilkos letartóztatása és a vallomása tartotta lázban egész Franciaországot. Még most is, anélkül hogy fel kellene

* *Claude Lanzmann* (1925) francia újságíró, dokumentumfilm-rendező. Fiatalon került Sartre lapjához, a *Les Temps modernes*-nek a körébe, amelyet jelenleg is ő szerkeszt. A holokausztról és a második világháború utáni Izrael belső feszültségeiről forgatott filmjei közül vitathatatlanul a legfontosabb a *Shoah* c. monumentális alkotás, amely a mai napig meghatározza a holokauszt ábrázolhatóságáról való gondolkodást. A filmben elhangzó vallomások Simone de Beauvoir előszavával könyv formájában is megjelentek (Paris, Fayard, 1985). Az itt olvasható részlet Lanzmann memoárjának első fejezete (*Le Lièvre de Patagonie*, Paris, Gallimard, 2009). A könyv páratlan erővel vall az emberi kegyetlenségről, a huszadik század véres történelmének több aspektusáról, és a szerző a filmek forgatásán kívül legszemélyesebb emlékeit, így például Simone de Beauvoirról való szerelmi kapcsolatát is felidéz. Néhány éve Lanzmann válogatott újságcikkeit is kiadta, így még többet tudhatunk meg arról, hogyan gondolkodik filmjeiről, Izraelről, a globális terrorizmusról és még számtalan izgalmas társadalmi kérdéstről (*La Tombe du divin plongeur*, Paris, Gallimard, 2012).

frissítenem emlékezetemet, fel tudom sorolni néhány áldozatának nevét (hideg vérrel gyilkolt, hogy rabolhasson, és ne maradjon szemtanú): Jean de Koven, a táncosnő, egy bizonyos Roger Leblond és mások, akiket a fontainebleau-i erdőben vagy Fausses-Reposes pontosan azonosítható parkjaiban ásott el. A mozihíradók pazar részletességgel mutatták, ahogy a nyomozók az felássák az avart és exhumálják a hullákat. Weidmann halálra ítélték, és a versailles-i börtön kapuja előtt végezték ki a háború előtti utolsó nyáron. Van pár híres fotó a lefejezéséről. Jóval később aztán eszembe jutott, hogy meg kellene nézni őket; meg is néztem őket, még hozzá jó alaposan. Ez volt az utolsó nyilvános kivégzés Franciaországban. Attól fogva a vesztőhely egészen 1981-ig – amikor is François Mitterrand és Robert Badinter kezdeményezésére eltörölték a halálbüntetést – a börtön udvarán állt. De tizenhárom évesen a halálra ítélt nevének és a saját nevemnek azonos végződésében – Weidmann, Lanzmann – gyászos véget sejtettem. Máskülönben semmi nem képes száz százalékos biztonsággal megvédeni ettől a gyászos végtől, még most sem, amikor ezeket a sorokat írom egy elvileg előrehaladottnak számító életkorban: a halálbüntetést bármikor visszaállíthatják, elég egy új kormánypart, egy szavazat, egy általános hisztéria. És korántsem törölték még el mindenütt a földön, ezért veszélyes dolog az utazás. Emlékszem, hogy egyszer Jean Genet-vel beszélgettem, és – mivel ő a *Notre-Dame-des-Fleurs*-t egy húsz évesen lenyakazott fiúnak ajánlotta („Maurice Pilorge nélkül, akinek a halála életemet szünet nélkül mérgezte...”), és mivel a könyv éppen Weidmann nevével indul („Weidmann az esti kiadásban úgy nézett ki fehér pólyába bugyolált fejével, mint egy apáca, vagy mint egy sérült pilóta...”), megemlítettem neki régi lidércnyomásomat, amely szerint guillotine alatt végzem. Kurtán felelt: „Ráérünk még azzal.” Igaza volt. Nem kedvelt engem, és én se őt.

Nincs nyakam. Amikor éjszakai tudatom éppen a legrosszabbat eshetőségre készített fel, gyakran elgondolkodtam azon, hogy hová is kéne lesújtania a pengének, hogy szépen, rendezesen lefejezzon. De nem volt semmim a két vállamon kívül, és ők az agresszív védekező pozitúrában, amelyet a Lesurques halálának ősi jelenetét követő rémálmaimban az éjszakák során felvettem, a harci bika *morrillójává*¹ alakultak át, amely olyan áthatolhatatlan lett, hogy visszapatant róla a penge, felszaladt egészen a kiindulópontig, és minden egyes pattanásnál veszített eredeti lendületéből. Mintha az idők folyamán, hogy az „özvegy” pengéjének ne legyen hová lesújtania, inkább önként „megrövidültem” volna, nehogy ő rövidítsen meg engem. Az ökölvívás nyelvén azt a pozitúrát, amelyben felnőttem, *crouch*-nak mondanák: ez az a póz, amelyben a törzs annyira összegömbül, hogy az ellenfél csapásai valódi ütés nélkül lecsúsznak az emberről.

Az az igazság, hogy életem során mindig, minden egyes alkalommal, a kivégzéseket megelőző éjszakákat és az azt követő napot (amennyiben értesültem róluk, ami elég gyakori volt az algériai háború idején) riadókészültségben töltöttem, és közben arra kényszerítettem magam, hogy elképzeljem vagy magamban újraéljem az elítélt utolsó pillanatait, óráit, perceit, másodperceit, bármi volt is a halálos ítélet oka. A smaszerek filcpapucsának halk csoszogása a halálsoron, a cellaajtó reteszének váratlan csattanása, a rémült fogoly felriadása, a börtönigazgató, az ügyész, az ügyvéd, a pap, ahogyan rászólnak a rabra, hogy „legyen férfi”, a pohár rum, a fogoly átadása a hóhérnak és a segédeknek, aztán a meztelen erőszak átmenet nélkülsége és a végső eseménysor könyörtelen felgyorsulása: a hátracsavart és összekötözött kezek, a durva kötéllel áthurkolt bokák, az ing, amelyen három vágást ejtenek, hogy a nyak sza-

¹ Spanyol 'a szarvasmarha nyakának felső része'.

bad legyen, a mozdulat, ahogy megmarkolják és átvizsgálják az embert, aki már nem is a saját lábán megy, hanem vonszolják, és a lába végigszántja a padlót, míg el nem ér a hirtelen feltároló ajtóig, és ott várja őt mögötte a börtönudvar sápadt hajnali fényében az előkészített, föléje magasodó Gép. Igen, tudok mindent az elejétől a végéig. Amikor Simone de Beauvoirral együtt Jacques Vergès összehívott minket este kilenc óra tájban, és közölte velünk, hogy ki fognak végezni egy algériait Fresnes-ben, a La Santé-ban, Oranban vagy Constantine-ban, olyankor az egész éjszakát azzal töltöttük, hogy találjunk valakit, aki telefonon közbenjár valaki másnál, aki végül fel meri kelteni De Gaulle tábornokot, és a lelkére beszél, hogy az utolsó pillanatban kegyelmezzon meg a szerencsétlennek, akitől korábban ő maga tagadta meg a kegyelmet, akiről ő maga döntött úgy teljes tudatában, hogy a vérpadra küldi. Vergès akkoriban az FLN „ügységvédelmi” vezetője volt, amelynek tagjai, ahogy ők mondták, a „szakadópártiak védelmét” látták el, és nem ismerték el a francia bíróságok azon jogát, hogy az algériai harcosok felett ítélezzenek, ami aztán ahhoz vezetett, hogy védenek még gyorsabban jutottak a nyaktiló kése alá. Egyszer késő éjjel a Hódnak² és nekem, ugyanattól a felfokozott készenléttől hajtva, Vergès hűvös pillantásától kísérvé sikerült riasztanunk François Mauriacot. Egy ember meg fog halni, meg kell menteni, még nem késő mindent visszacsinálni. Mauriac mindent felfogott, de tudta, hogy úgysem ébresztik fel De Gaulle-t, és hogy amúgy is hiába már minden. Túl késő volt már, visszavonhatatlanul. Vergès számára, aki teljesen átlátta mesterkedésünk hiábavalóságát, a dolgozószobájában a kivégzések előestéjén tartott összejöveteleink egy politikai stratégia részét képezték. Ezzel mi is tudtunk azonosulni, hiszen kezdettől fogva harcoltunk Algéria függetlenségéért, bennem azonban minden mást felülírt a helyrehozhatatlanság érzése, amely a végzetes óra közeledtével az elviselhetetlenségig fokozódott. Az idő megkettőződött, és maga ellen fordult, mint mikor a vágót lassított felvételen mutatják: az időzített halál csak nem akart eljönni. Mint a térben, amelyben Akhilleusz sosem éri utol a teknősbékát, a percek és a másodpercek a végtelenségig osztódtak, míg végül a csúcsponton bekövetkezett a tovább már nem halasztható kín. Mihelyt aztán Vergès telefonon értesítették, véget vetett az összejövetelnek, és mi kint találtuk magunkat a hajnali esőben, Simone de Beauvoir és én, összetörve, üresen, terveinktől megfosztva, mintha a nyaktiló a mi jövődönket is lefejezte volna.

Amikor Hitler, hogy megfélemlítse népét és elejét vegye a további ellene szőtt összeesküvéseknek, egymás után végeztette ki az 1940. július 20-i összeesküvőket, kiderült, hogy a hóhérok papírforma szerint olyan gyakorisággal lennének kénytelenek végrehajtani a kivégzéseket, hogy az veszélyeztetné ama tökélyt és összpontosítást, amelyet a bárdal történő lefejezés ősi mozdulata megkíván, márpedig Németországban ez volt a halálos ítélet megszokott eszköze. 1943. február 22-én például a Fehér Rózsa (Die Weisse Rose) hősei, Hans Scholl, húga Sophie és barátjuk, Christoph Probst vesztették életüket húsz éves fejjel a Stadelheim börtönben dolgozó hóhér bárdja alatt, Münchenben, egy mindössze három órás villám tárgyalás után, amelyet a Reich egyenesen Berlinből érkező államügyésze, a rettegett Roland Freisler vezetett. A Stadelheim egyik pincében végezték ki őket, alighogy kimondták az ítéletet, és Hans, amikor fejét a húga véréből pirosuló tőkére helyezte, felkiáltott még: „Éljen a szabadság!” Ma sem nézhetek úgy gondterhelten, szép arcukra, hogy könnyek ne szöknének a szemembe: a hármukból áradó komolyság, ünnepélyesség, elszántság, szellemi erő és a magára maradt ember hallatlan bátorsága kétséget sem hagy afelől, hogy ők hárman Németország, sőt az

² Castor, vagyis Simone de Beauvoir.

emberiség nagyjai és büszkeségei. A német nyaktilót viszont a július 20-i összeesküvők avatták fel: a franciával ellentétben, amely karcsú, nyúlánk, látványos, és alkalmas esztétikus díszletnek vagy irodalmi kelléknek, a német változat ormótlan, zömök, négyszögletes, minden további nélkül elfér egy alacsony helyiségben; pengéje, mivel nincs ideje felgyorsulni, iszonyatosan nehéz, és azt hiszem, éle nincs rézsútosan metszve, mint a miénknek. Hatékonyasága egyedül a súlyában rejlik. Berlinben a „július 20-iak” ügyésze ismét csak Freisler volt. Valójában azonban minden szerepet ő töltött be, ő volt az államügyész és a bíróság elnöke, ő vezette a tárgyalásokat és a kihallgatásokat, és a lehető leggyalázatosabb módon ő kérte a büntetés kiszabását is. Még filmet is forgattak erről a „perról” a náci propaganda számára, hogy a nézők okuljanak a példán, és hogy nevetségessé tegyék a nyakazásukra várókat.

A Terror Fouquier-Tinville-je, Visinszkij, a moszkvai perek ügyésze, Urvalek, a Slansky-per csahos kuttyója Csehországból és Freisler mind ugyanabból a sorból valók, a véresszájú bürokraták nemzetségéből, akik buzgón szolgálgják az éppen aktuális hatalmasokat, és esélyt sem hagynak a vádlottaknak, meg sem hallgatják őket, sőt sértegetik őket, a tárgyalást pedig olyan ítélet irányába terelik, amelyet már akkor meghoztak, amikor még meg sem nyitották azt. A július 20-iakról készült filmben láthatjuk magát Freislert is, ahogy megjátszott dühétől eltorzult és görcsbe rándult arccal a Wehrmacht arisztokratikus elitjéhez tartozó tisztek és tábornokok szavába vág, ők pedig, mint egy komédiában, folyton csak térdig le-lecsúszó, öv és gomb nélküli nadrágjukat igazgatják, miközben az ügyész dühkitörései közepette fenyegetőzik a hatóság megsértésére hivatkozva. De nevetni senkinek sincs kedve: a kínzás, amelyet ezek a szerencsétlenek a tárgyalás előtt elszenvedtek, és az arcukra írt bizonyosság, hogy pár órán belül halottak lesznek, az elképzelhető legtragikusabb maszkot festi rájuk, amelyen az értetlenség a szorongással vetekszik. Lefejezésük története a berlini Moabit börtönében (amely még most is megvan az Alte Moabit negyedben) maga a gyalázat: Freisler elíteltjei sorban állva várják halálukat, kezük meg van kötve, bokájukat pedig saját nadrágjuk fogja össze, majd egyszer csak a hóhérsegédek vastag karjai ragadják meg és viszik őket – az SS máshonnan ismert szokása szerint – vagy jobbra, vagy balra, egyszerre ugyanis két nyaktiló is működik, egymás mellett az alacsony mennyezet alatt, a rémült sikolyok, az utoljára odavetett kihívó szavak közepette, a vér és a szar bűzében. A Moabitban bizony nem lett volna elég hely a Wajda *Danton*jában látott már-már túlságosan is szép fahrthoz: a hintó, amely visszahozza Párizsba Dantont, aki miután Arcis-sur-Aube-ban a Terror tombolása közben szeretőjével még el tudott tölteni néhány örülten szerelmes napot, hajnalhasadtakor a Grève térre ér, majd tökéletes ívben megkerüli a még szendergő nyaktilót: a gépet elegáns éjszakai szemkötő fedi, amely azonban vészjósló előjelként látni engedi az „Engedékeny” számára a rézsútos, meztelen pengét. Alejo Carpentier az *El Siglo de las Luces*, vagyis *A fény évszázada* című művének pazarul megírt nyitányát viszont, minden szójáték nélkül mondom, egészen más tapasztalatok edzették: Victor Hugues, a Köztársaság népbiztosa, egykor közvádoló Rochfort-ban, Robespierre lázas csodálója, úton az Antillák felé, viszi magával a forradalom II. évében, pluvióse hónap 16. napján született rendeletet és az első guillotine-t: „Hanem a Szárnyatlan kapu ott magaslott a hajóorron, csupasz szemöldökfája és félfái közt azzal a ferde keresztgerendával, fordított félorommal, a befogóra függesztett fekete, hideg és acélos lapú háromszöggel [...] magányosan állt a kapu, szemközt az éjszakával [...] ferde pengéjének fényében derengve, s farámájába fogva a csillagos láthatárt.”³

³ Dankó Éva fordítása.

Mennyi utolsó pillantás van, amely örökké kísérteni fog! Azoké a marokkói tisztéké, tábornokoké, ezredeseké és századosoké, akiket azzal vádoltak meg, hogy II. Hasszán és a skhirati királyi palotába hívott vendégei ellen zendülést szítottak – vagy csak nem látták előre a zendülést –, majd pedig leponyvázott, hátulról nyitott katonai járművekkel vitték őket a vesztőhelyre. Ülnek két padon egymással szemben, a fotós éppen akkor kapta tekintetüket lencsevégre, amikor az erős napsütésben észreveszik az osztagot, amely agyon fogja löni őket. Felejthetetlen fénykép, a *Paris Match*-ban jelent meg, és jól megragadja azt, amit Cartier-Bresson „döntő pillanatnak” szokott nevezni: nem látjuk az osztagot, viszont látjuk azok szemét, akik látják, akiket a golyók le fognak teríteni, és akik ezt pontosan tudják. Dacára az olyan meséknek, mint *A családfe halála* Greuze-tól vagy *A földműves és gyermekei* La Fontaine-től, amelyek az életből a halálba történő átlépést békésnek szeretnék beállítani, minden úgynevezett természetes halál legelőször is erőszakos halál. Ám soha nem éreztem még úgy az erőszakos halál mindent felülmúló erőszakosságát, mint ezen a fotón, ezen a *pillanatfelvételen*. Eme röpké felvillanás egész életüket mesél el és leplez le: ezek a férfiak a rendszer kegyeltjei, valóságos kiskirályok, akik nem számoltak azzal, hogy meg is halhatnak, nem úgy, mint a francia ellenállás hősei, akik nem akarták, hogy bekössék a szemüket, hanem egyenes derékkel álltak a puskák elé, és rendületlenül várták a fegyverek eldördülését. Hogy-hogy nem egy arcra és a hozzá tartozó névre különösen jól emlékszem (meg sem próbálom ellenőrizni emlékezetem pontosságát): Medbou-nak hívták, azt hiszem, tábornok volt, áhítatosan szolgálta királyát, ám az elnyomás ádáz embertelensége és hatalmas kísértete őt sem kímélte meg. Nagy a hőség, verejtékcseppek gyöngyöznek homlokán, és a helyrehozhatatlan pillanat már nem sokat várat magára: Medbou utolsó, rémülten hitetlenkedő pillantását nem lehet nem megszánni.

Egy másik utolsó pillantás, szintén a *Paris Match*-ból: a fiatal, keményarcú kínai lány felháborodottan üvölt bírái előtt, amikor közlik vele a halálos ítéletet. Kificamodó arcát a fájdalom és az elutasítottság szinte felnégyeli, miközben a lányt rendőrkezek ragadják meg és hurcolják el. Ő is tudja, hogy Kínában a kivégzés nagyon hamar követi az ítélethirdetést, és a *Match*-ban közölt fotók is bizonyítják, milyen kérlelhetetlen a végrehajtásig vezető eseménysorozat. A második fényképen azt látjuk, hogy egy másik kéz ellenállhatatlan erővel a földhöz szorítja a lány fejét, hogy nyaka szabadon maradjon, és hogy bűnbánó testtartásban legyen kénytelen meghalni. És mivel arrafelé nyilvánosan hajtják végre a kivégzéseket, hogy példát statuáljanak, az utolsó fényképeken azt látjuk, ahogy egy pisztoly tarkón lövi a lányt, és ahogy meggyötört teste, mint egy szárnalmas rongycsomó, lassan a földre csúszik. Az ítélet és a halál között alig harminc perc telt el. Más fotókat, sőt filmeket is hoztak nekünk Kínából, és ezek nem kevésbé dermesztőek: fekete rabruhába öltözött fiatalemberek hosszú sorokban, akiknek kobakjába egy fehér kesztyűs, sapkát és díszegyenruhát viselő rendőrhővér sorra golyót küld, de csak miután leszorította fejüket az előbbi bűnbánó görnyedésbe, mintha a halálbüntetés lenne a leghatásosabb nevelőeszköz a világon.

Még mindig Kína, ugyanaz a Kína, Kína ma: Nankingben van egy kínai Jad Vasem, ünnepélyes, egyszerű, megindító, az 1937-es nagy vérfürdőre emlékeztet, amelynek során a japán császári hadsereg a város elfoglalásakor százféle, embertelennél embertelenebb módon mintegy háromszázezer civilt és katonát mészárolt le. Az volt a céljuk, hogy megfélemlítsék az egész országot, sőt egész Délkelet-Ázsiát Új-Guineával bezárólag. Sikerült. Amikor a nankingi emlékhelyen sétáltam a kurátorral, aki szemérmességével, nyugalomával és pátosztalan-

ságával, amellyel a tények letaglózó bizonyosságát fogadta, és kegyeletével, mintha a néhai fájdalmak jelenlegi megtestesítője lett volna, önkéntelenül is az izraeli túlélőket juttatta eszembe, akik első kutatásaim során kísérőim voltak Lohamei Haghetaotban, Galileában és Jad Vasemben, és így újra megállapíthattam, hogy az áldozatoknak és a hóhéraiknak létezik egyfajta egyetemes sajátossága. Egyik is, másik is mindenütt ugyanolyan. Nankingban, hogy a japán szoldateszka hozzáédződjön a szuronyt szegezve vívott közelharchoz, odáig fajult az élethű gyakorlat, hogy élő céltáblákat kötöztek az oszlophoz, a kiképző pedig lépésről lépésre, a rémült kísérleti nyúl szeme láttára mutatta be az embereinek, milyen mozdulattal kell belemártani a pengét a létfontosságú testrészekbe, a nyakba, a szívbe, a hasba, az arcba. Erről beszámolóik és fényképek vannak, amelyek jól kivehető, ahogy a katonák arca a dőfés pillanatában a vaskos nevetésből az állati vadságba vált, vagy fordítva. A többi megkötözött a szomszédos oszlopokon arra várt, hogy sorra kerüljenek, ami meg is történt, mihelyt az előző céltábla kimúlt: hullákon nem gyakoroltak, elvégre a halottak nem szenvednek.

Hosszú tradíciójuk és szórészálhasogató szabályrendszerüknek köszönhetően a japánok mestereivé váltak a szablyával történő lefejezés technikájának – vagy, ahogy ők mondják, művészetének –, így hát (mint a nankingi emlékhelyen is láthatjuk) legtehetségesebb embereik körében még versenyeket is rendeztek. Leírhatatlan, ahogy a Mikado csapatainak sárgás nyári egyenruhája alatt, a szemellenzős fejfedő meghosszabbításaképpen a tarkón lebegő, szokatlan vászon napellenző szélén a szablyások hátának döbbenetes izomkötege megfeszül, és ahogy ez a kemény, acélos hát egy pillanatra mintha egygyé válna a fegyverrel, mielőtt a másodperc ezredrészének ezredrészével később a két kézre markolt, magasra emelt, vízszintesen meglóbbált kard hirtelen lecsap. Az egész olyan gyorsan történik, hogy amikor a kard kettészeli a nyakat, a fej még a helyén marad: egyszerűen nincs ideje leesni. Micsoda büszkeség tölti el a verseny győzteseit, és hogy meg vannak elégedve az elért tökélyvel, milyen öntudatosan mosolyognak, amikor a következő percben a fotós előtt pöffeszkednek a fej nélküli testek, a test nélküli fejek előtt!

Számomra az iszonyat mégsem Nankingban, hanem nyolcezer kilométerrel délebbre, Canberrában, Ausztráliában tetőzött. Van Canberrában egy nem akármilyen háborús múzeum, a világon nincs párja. Talán annak köszönhető ez, hogy az ausztrálok nincsenek sokan, ezért minden egyes életet megbecsülnek, no meg annak, hogy hazai földön soha nem harcoltak, hanem mindig csak távoli vidékeken: az első világháború idején az ausztrál expedíciós sereg – ki emlékszik már erre? – több tízezer embert vesztett Gallipoliban, a Dardanellákon és a francia fronton. '39 és '45 között pedig még ennél biztosan sokkal többet, hiszen minden fronton és minden fegyvernemben ontották vérüket, hogy felszabadítsák Európát és Ázsiát a barbárság alól. Canberrában tehát, a második világháborúnak szentelt múzeum egyik termében történt, hogy egyszerűen képtelen voltam elszakadni egy rendkívüli fotó elmélyült szemlélésétől, amely a japán hadsereg két művésznőnek munkáját egyesítette magában: magát a fotósét és az ítéletvégrehajtóét. Előbbinek hallatlanul merész békaperspektívából sikerült elcsípnie a hóhért és áldozatát, egy magas ausztrált, ahogy térdel, a hátán összekötött kézzel, fehér szemkendővel. Keskenyre vágott szakállat visel, törzse egyenes, nyaka akár egy hatytyúé, és kissé előre hajtja ünnepélyes fejét, amelyet a fájdalom önkívülete fátyoloz, mint El Greco arcait az *Orgaz gróf temetésén*. Fölötte pedig, a kép felső részén a sárga uniformisban, ahogy már leírtam, maga a gyilkos: arca az erős koncentrációtól vigyorba rándul, a karját az ég felé nyújtja, ujjpercei fehéren világítanak a szablya markolatán, amely mintegy megkoro-

názza ezt a letaglózó szentháromságot. És bár a kard függőlegesen lódul meg, vízszintesen fejezi be pályáját, miután a térben halálpontos ívet ír le. Ehhez kell ám szaktudás: Canberrában az ausztrál fogoly két fotója mellett, amelyek a lefejezés előtt és után ábrázolják őt, értékes ereklyeként őriznek egy levelet, amelyet a hóhér küldött hozzátartozóinak Japánba az új-guineai hadszíntérről, ahol ő is részt vett a vérengzésben. Ebben a levélben részletesen elmondja hőstettét, és valósággal dicsekszik, hogy ennek végrehajtásához micsoda emberfeletti erőket kellett és sikerült mozgósítania magában (az eredeti levél japán írásjegyei mellett Canberrában az angol fordítás is olvasható).

De ha már szóba hoztam a szablysok hátát, és megidéztem El Grecót, meg kell emlétenem mindjárt Goyát is, a *Fusilamientos del 3 de Mayo* Goyáját, ugyanis valahányszor meglátom ezt a képet a Prado egyik termében, alig tudok elválni tőle, mintha a búcsúval lemondanék valamifajta végső és megmagyarázhatatlan tudásról, amelyet egészben felkínálnak, és amelytől teljesen megfosztanak. Ez a zseniális kép mégis mindent elmond, mindent elárul és mindent megmutat: a Grande Armée százsz puskásai, akiknek egymásnak feszülő háta áthatolhatatlan falat képez, a szemükbe húzott fekete csákó, a combjukat verdeső kard, a sötét kamásliba bújtatott vádli, az előre helyezett és a lögyakorlat megszokott testtartásának megfelelően kissé behajlított bal láb, a felszuronyozott puskák egymás után sorban. A kivégzőosztag tagjai névtelenek, csupán a hadjáratra magukkal vitt borjú alatt görnyedő hátukat látni, ám a puska célzókájjára szegezett csákók dőlésszöge nem hagy kétséget afelől, hogy észre sem veszik azoknak az elvakított és vakítóan fényes arcát, akiket a sortűzzel éppen lekaszálnak. A fény forrását a gyilkosok és az elítéltek között találjuk: a földön egy négyzetes lámpás hever, amely valószínűtlen, élénk világosságba vonja az éjszakai mézárálást. A festő géniusza, amely ott lebeg a lampionnal, a csákókkal és puskákkal szemközt a Príncipe Pio dombjai felett az előtérben és túl a kivehetetlen városon, nem más, mint a központi figura ingjének már-már természetfeletti fehérsége, amely mintha egymaga világítaná be az egész jelenetet. Két fényforrás harcol itt egymás ellen, az áldozatoké és a gyilkosoké, és az első olyan sugárzó és olyan erősen ragyog, hogy mellette a lampion csak egy pislákoló mécses. A fénylő ingű férfi körül a *moriturusok* mintha szürkén vagy feketén görnyednének össze, mintha összezsugorodnának vagy lesüppednének, hogy minél kisebb célpontot nyújtsanak a golyóknak. Masszív tömbben, körmenet módjára másznak fel szűk ösvényükön a vesztőhely felé. Ekkor hirtelen, a csúcra érve, egyszerre mindent észrevesznek: az előttük érkezett társak véres hulláját, a többieket, akiket most talált el a golyó, és éppen esnek össze, velük szemben pedig a kivégzőosztágot, amely szünet nélkül igazítja helyükre az újonnan érkezőket. Hogy még csak ne is lássanak vagy halljanak semmit, kezüket a szemükre vagy a fülükre tapasztják: a végső tagadás, az utolsó esdeklés gesztusa ez. Ám középen, a lövedékeket fogadó és összerogyó alakok között, mindennek a szívében, amely felé minden irányul, ott van ő: bár térdel, mégis óriás, sőt csak térdelve igazán óriás, és bár éppen ebben a pillanatban találják el őt is, fénylő ingje még őrzi tisztaságát, és egyedülként ő, a fehér inges férfi bátran néz szembe halálával, amely nem késlekedik. Mit is mondhatnék róla? Van-e szavam megdicsőült mellkasára, amelyet odakinál a puskacsöveknek, és a hallatlan fehérségre, amelyet utolsó órájában páncélként visel, van-e szó, amely leírja szénfekete szemöldöke alól kidülledő, tébo-lyult szemét vagy se nem az ég felé, se nem kereszt alakban, hanem ferdén, a dac és az önfeláldozás, a lázadás és a tehetetlenség, a kétségbeesés és az irgalomért való esdeklés halál előtti mozdulatával felemelt karját, leírhatom-e a hóhéraihoz intézett néma kihívást és fenyege-

tést, amely minden arcvonásáról és testének egészéről süt? Száz évvel később, 1942-ben a Mont Valérien erődjében a kommunista Valentin Feldman e hősök éjszakai sereglétéhez csatlakozott, amikor ezekkel a felejthetetlen szavakkal fordult az öt kivégző német katonákhoz: „Ostobák, hiszen tiértetek halok meg!”

Hát már soha nem lesz vége? Húsz év sem telik el, és látom magunkat, amint futólépésben vágunk át a place d'Almán, hogy elérjük a rendőrkordonokkal körülvett spanyol nagykövetséget, és – bár illúzióink nincsenek – kegyelmet kérjünk Julián Grimau számára, akit egy különleges bíróság ítél halálra a polgárháborúval kapcsolatos állítólagos bűneiért, valójában pedig azért, mert a földalatti spanyol kommunista párt aktivistája volt, amit letartóztatásakor büszkén és nyíltan vállalt, hogy aztán a vallatás közben hat méter magasról a mélybe vesse magát. Noha csuklója szilánkokra tört, Julián Grimaut brutálisan megkínozták, majd pedig az éjszaka kellős közepén lopva, autólámpák fényénél agyonlőtték a madridi Carabanchel börtön udvarán, mindössze néhány órával párizsi tüntetésünk után. 1963. április 20-a volt. A Caudillo⁴ bestialitása nem ismert határokat, és amíg kezdetét nem vette végeérhetetlen haladoklása – mint tudjuk, testéből hónapokon keresztül csövek lógtak ki, miközben Spanyolország lélegzetviesszafojtva figyelt –, mindig akadt valaki, akit halálra adott. 1974. március 2-án Salvador Puig Antich katalán anarchistát fojtópánttal végezték ki a barcelonai Modelo börtönben. A kivégzésnek ezt a nemét a törvénykönyv *garrote vil* néven ismerte, amit a gyalázatos fojtópánt kifejezéssel adhatunk vissza, bár éppenséggel a *vil*, vagyis hitvány jelentésű szó franciául is önmagáért beszél: az elítélt magas és egyenes támlájú széken leli halálát, kezét lábát kemény satuba szorítják, hogy moccanni se tudjon; nyakát vaspánt fogja körül, amelyen a hóhér az ülés hátára rögzített csavar segítségével fokról fokra – kegyetlenségétől vagy szaktudásától függően – szorít egy kicsit, amíg a nyaki ütőér és utána a csigolyák szét nem morzsolódnak. A *garrote vil*nek van egy kifejezetten katalán változata is: a nyakpántból egy hegyes rész áll ki, amely átfúrja a tarkót, miközben a pánt szétzúzza azt. Puig Antich volt az utolsó, akit Francóék fojtópánttal végeztek ki, érte is tüntettünk, ám hiába. Spanyolországban a halálbüntetést 1978-ban törölték el, valahol, valamikor tehát mégiscsak véget ér ez is.

Ám most is, amikor ezeket a sorokat írom, szerte a földgolyón még javában virágzik. Még csak nem is szóltam az észak-amerikai antiabolicionista államokról – amelyek mindegyike megragadt a maga embertelen gyakorlatában, mint a villamosszék, a méreginjekció, a gáz vagy az akasztás –, sem az arab országokról és a szaudi hóhérokról, akik fehér Mercedesszel érkeznek a veszthelyre, ahol az elítélt már térden állva várja, hogy a görbe szablya fehér vilanása lesújtson rá a közönség szeme láttára. Ezek legalább igazi szakemberek, akik még a fent említett japánokkal is kiállják a versenyt. Mára azonban beköszöntött a mészárosok kora – és itt elnézést kell kérnem a mészárosoktól, akik a világ legnemesebb mesterségét űzik, és a világ legjámorabb emberei: de vajon miért nem kerültek nyilvánosságra azok a kivégzések, amelyeket tűszokon az iszlám törvénykezés szerint hajtottak végre Irakban és Afganisztánban? Silány, amatőr videók ezek, amelyeket maguk a gyilkosok készítettek, akik rémisztőnek akarnak hatni, és azok is. De ez vajon elég ok arra, hogy cenzúrázzuk őket egy kétes erkölcsi kódex nevében, amely mindösszesen annyit képes elérni, hogy szó se essék arról, milyen minőségi ugrás következett be a globalizált barbárság történetében, és hogy elhallgassuk, mennyire megváltozott az embernek a halálhoz való viszonya? Ennek köszönhető, hogy ezek

⁴ A 'főnök', vagyis Franco.

a videók csak titokban, kéz alatt terjedhettek, és csak alig néhányunknak volt alkalma szembenézni a rettenettel, már ha kibírtuk, hogy ne fordítsuk el a tekintetünket.

A dolog a következőképpen néz ki: a nyitány alatt a Korán verseit kántálják végeérhetetlenül, és éneklés közben ki is írják őket a képernyőre. Akárcsak a pornófilmekben, itt sincs tisztességes vágás, a plánok közötti átmenet nem létezik, egyik póz követi a másikat: a Bíró-ság egyszer csak ott terem a képernyőt kitöltő fekete háttér előtt. Az előtérben átkötött bokával, megkötözött kézzel a vádlott térdel. Mögötte a Bíró és az ülnökei, kolosszális, fekete rémek csuklyában, mellkasukon, a szegycsont magasságában keresztbetett, felemelt csövű kalasnyikovokkal. Egyedül a Bíró beszél. Hangja erős, monoton, szövegét olvassa vagy fejből mondja, attól függ. Csak mondja és mondja, végeérhetetlenül, a hangja pedig egyre dühösebb és dühösebb lesz, s megtelik erőltetett ünnepélyességgel: a színjáték úgy válik mind feszültebbé (a Bíró szó szerint belelovalja magát az őrjöngésbe), ahogy közeledik az ítélethirdetés és -végrehajtás pillanata. A vádlott, akár ért arabul, akár nem, pontosan tudja, hogy ütött az órája, és hogy az ítélet dagályos indoklása végén kioltják életét. Vajon tudja-e, hogyan? Sejtje? Körülbelül húsz ilyen „film” volt szerencsém látni, egyik iszonyatosabb, mint a másik, ám csak egyet emelnék ki: a fekete vádló hosszas, tébolyult szónoklatát a tús kővé válva hallgatja végig: meg sem moccan, a szeme sem rebben, tekintete üresen a semmibe mered, mintha már nem lenne benne élet, és mintha borzasztó kínok árán tudná csak összeszedni magát. A megtestesült rezignáció. A férfi még fiatal, haja göndör, arca sápadt, jól láthatóan már minden elképzelhető testi és lelki szenvedést ki kellett állnia, ideértve – amíg el nem vesztette örökre – a remény pokoli gyötrelmeit is. Ugyan semmi jelét nem mutatja a félelemnek, lényének egészében ott van a félelem, mert a félelemtől vált kővé. Amikor elhangzik az ítélet utolsó szava, a Bíró, aki eddig a fogoly háta mögött állt, jobbjával az övéhez nyúl, és előhúz egy hatalmas kést, egy valóságos hentesszerszámot, meglóbálja a kamera előtt, majd egy hangos „Allah akbar”-üvöltésben kitörve megragadja az elítélt haját, a földre löki, miközben az egyik csuklyás pribék lefogja a bokájánál, hogy ne vergődjön. A Bíró tehát ezzel a késsel áll neki, hogy lefejezze; először még ügyel arra, hogy a szerencsétlen a kamerába, vagyis felénk nézzen. Így a művelet alatt többször is alkalmunk van látni, ahogy az áldozat, mint egy őrült, forgatja szemeit. Ám az emberi nyak, még ha sovány is, nem csak omlós húsból áll: ott vannak bizony még a porcok és a csigolyák is. A gyilkos nagydarab és kemény kötésű, mégis nehezen talál utat a pengéjének. Ezért inkább fűrész módjára használja kését, és a patakzó és fröcsögő vér közepette addig fűrészsel, amíg el nem éri célját, a penge kibírhatatlanul jár ide-oda, és kénytelenek vagyunk mi is végigélni azt, ahogyan egy embert, mintha csak állat, disznó vagy birka volna, lemészárolnak. Amikor a fej végre leválik a testtől, és a maszkos fűrészelő mintegy bemutatva munkája eredményét leteszi elének a lefejezett törzsre, a visszavonhatatlanul kifordult szemek kimondhatatlan megkönnyebbülésünkre jelzik, hogy véget ért az egész. A kamera viszont még forog, pedig a csuklyások már elhagyták a helyszínt, és már csak egy ügyetlen közeli keretezi a testet és a törzset, amelyek magukra hagyva még egy hosszú, egész percig premier plánban maradnak, hogy épülésünkre és jobbulásunkra szolgáljanak. A lenyakazott férfi arca, amely valószerűtlenül hasonlít az élőére. Ugyanaz az arc, és mégis alig hihető: azt gondolnánk, hogy ennek a kivégzésnek az embertelenségét csak a vonások teljes eltorzulása pecsételheti meg.